

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

ISSN: 1857-7342

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2011**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

Издавачки совет

д-р Саша Митрев
д-р Кирил Цацков
д-р Кирил Барбареев
д-р Зоранчо Малиниов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Александар Донски
м-р Оливер Цацков
м-р Верица Јосимовска

Редакциски одбор

д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малиниов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Александар Донски
м-р Оливер Цацков

Главен и одговорен уредник

д-р Кирил Цацков

Единица на Универзитетот
Институт за историја и археологија

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „Европа 92“ - Кочани
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Институт за историја и археологија
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. факс 201, 2000 Штип
Р. Македонија

СОДРЖИНА

м-р Александар Донски ВОБЕД	7
д-р Тодор Чепреганов, д-р Ѓорѓи Чакарјаневски МАКЕДОНИЗМОТ ВО ВРЕМЕТО НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ	9
д-р Кирил Цацков НЕОДМИНЛИВАТА ПЕДАГОШКА ДЕЈНОСТ НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ ВО ШТИП И ВО ПРИЛЕП.....	17
д-р Ѓорѓи Малковски ПРОПАГАНДИТЕ НА БАЛКАНСКИТЕ ДРЖАВИ ВО ВРЕМЕТО НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ.....	25
д-р Силвана Сидоровска-Чуповска ПРОСВЕТАТА ВО ШТИП ВО ВРЕМЕТО НА ПРЕРОДБАТА	31
д-р Александар Илиевски ПЕДАГОШКО-АНДРАГОШКАТА ДЕЈНОСТ НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ.....	41
д-р Михајло Георгиевски ПРОСВЕТИТЕЛСКИТЕ ПОГЛЕДИ НА КРАТОВСКИОТ УЧИТЕЛ ДИМИТАР ПОП ЈОСИФОВИЧ, СОВРЕМЕНИК НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ, ИЗНЕСЕНИ ВО НЕГОВИТЕ РАКОПИСИ ОД 1858 И 1869 ГОДИНА.....	51
м-р Дора Јурукова ЗНАЧЕЊЕТО НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ ЗА УЧИТЕЛСКАТА ДЕЈНОСТ ВО МАКЕДОНИЈА	57
д-р Наташа Котлар-Трајкова МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ И ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЈКОВ	61
д-р Билјана Ристовска-Јосифовска ИСТОРИСКИТЕ ПРЕСЕЛБИ ОД МАКЕДОНИЈА ВО ОБЛАСТА ТУЗЛУК ВО БУГАРИЈА (втората половина на XIX и почетокот на XX век).....	67

проф. Трајче Мицески, спец. Роберт Конески, дипл.теолог ЕДУКАТИВНО-МЕНАџЕРСКО-ЛИДЕРСКИТЕ ОДЛИКИ НА ДИРЕКТОРОТ НА НАРОДНОТО УЧИЛИШТЕ ВО ПРИЛЕП (1874-1877) - ЈОСИФ КОВАЧЕВ.....	73
д-р Зоранчо Малинов ФОЛКЛОРНИ И ЕТНОГРАФСКИ МАТЕРИЈАЛИ ПУБЛИКУВАНИ ОД ШТИПЈАНИ КОН КРАЈОТ НА XIX ВЕК	85
д-р Снежана Јованова-Митковска НЕКОИ СОГЛЕДУВАЊА ЗА „ЗВУЧНАТА МЕТОДА“ НА КОВАЧЕВ	97
д-р Александар Трајановски НАРОДНООПШТИНСКИ И ПЕДАГОШКО-БОГОСЛОВСКИ УЧИЛИШТА ВО МАКЕДОНИЈА КОН СРЕДИНАТА НА XIX ВЕК (ПО ПРИМЕРОТ НА УЧИТЕЛСТВУВАЊЕТО НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ, Д. МИЛАДИНОВ, СЛ. ДИНГОВА, К. ШАПКАРЕВ И ДРУГИ)	109
д-р Валентина Миронска-Христовска УЛОГАТА НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ ВО МАКЕДОНСКАТА ПРОСВЕТНА ТРАДИЦИЈА	123
м-р Елена Јосимовска УЧИЛИШТАТА ВО ШТИП ПРЕД И ПО ЈОСИФ КОВАЧЕВ	133
м-р Ванѓа Димитријева ЈОСИФ КОВАЧЕВ И ЗНАЧЕЊЕТО НА НЕГОВАТА ЛИЧНОСТ ВО КУЛТУРНОТО ПОЛЕ НА МАКЕДОНИЈА.....	137
м-р Ирена Китанова ЕТИЧКО-ЕСТЕТСКИТЕ СЕГМЕНТИ ВО БУКВАРОТ НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ.....	141
Донче Ефремов, Емилија Корунска ЈОСИФ КОВАЧЕВ И НЕГОВОТО ВРЕМЕ.....	145
м-р Оливер Цацков ЈОСИФ КОВАЧЕВ - УЧЕНИК И УЧИТЕЛ.....	151

м-р Ленче Насев ПОГЛЕД КОН ЖИВОТОТ И ДЕЛНОСТА НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ – ИСТАКНАТ МАКЕДОНСКИ ПЕДАГОГ И РЕФОРМАТОР ОД ШТИП	155
Иван Котев, Милена Цацкова ПРЕРОДБЕНСКОТО ДВИЖЕЊЕ ВО СТРУМИЦА И СТРУМИЧКО И УЛОГАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА АРСЕНИ КОСТЕНЦЕВ	163
м-р Верица Јосимовска ДЕЛАТА НА ЈОСИФ КОВАЧЕВ И ВРЕМЕТО ВО КОЕ ГИ СОЗДАВАШЕ	175
м-р Кире Филов РАЗВОЈОТ НА ПРОСВЕТНАТА ДЕЈНОСТ ВО ШТИП ПРЕД, ЗА ВРЕМЕ И ПО ЈОСИФ КОВАЧЕВ	179
Лидија Камчева ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ И НЕГОВОТО УЧИТЕЛСТВУВАЊЕ ВО ШТИП	185
м-р Марија Коцева ОБРАЗОВАНИЕТО ЗА УЧИТЕЛИ ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА	191

**НАРОДНООПШТИНСКИ И ПЕДАГОШКО-БОГОСЛОВСКИ
УЧИЛИШТА ВО МАКЕДОНИЈА КОН СРЕДИНАТА НА XIX
ВЕК (ПО ПРИМЕРОТ НА УЧИТЕЛСТВУВАЊЕТО НА ЈОСИФ
КОВАЧЕВ, Д. МИЛАДИНОВ, СЛ. ДИНГОВА,
К. ШАПКАРЕВ И ДРУГИ)**

Во услови на повеќевековно турско-османско владеење во Македонија и другите балкански земји, школството, просветата и културата во Македонија биле непосредно поврзани со припадноста на религијата, односно црквата. Тоа произлегувало од основите на османското шеријатско право и милет-системот, кога кај оние христијански народи на кои им се признавала црквата, автоматски им се признавала и нивната народност. Во таа смисла, османските власти ги признавале училиштата и воопшто просветно-културните установи поврзани со црквата. Врз основа на ова, подоцна, кога целосно се изгубил верскиот карактер на школството и просветата, пак во услови на османското владеење, училиштата се граделе во црковните и манастирски дворови, порти или простории. Оттука и констатацијата дека во раниот период на османското владеење манастирите и црквите биле единствени книжевно-културни центри на македонскиот народ, хранилишта и чувари на македонскиот дух и народноста свест, средишта на македонско-словенската писменост и просвета. Во таа смисла, во овој временски период во Македонија постоеле неколку црковно-манастирски, културно-просветни и книжевно-препишувачки центри (одделни автори ги именуваат како школи или скрипториуми) и тоа: Охридско-преспанскиот, Дебарско-реканскиот, Демирхисарско (Битолско)-прилепскиот, Скопско-црногорскиот, Кратовско-лесновско-штипскиот и други скрипториуми.

Во овие културно-просветни центри се чувале традициите и народниот живот, се пренесувале од колено на колено спомените на минатото кога македонскиот народ поседувал своја црковна самостојност - Охридската архиепископија. Меѓутоа, по неканонското укинување на Архиепископијата (1767), дотогашната заштитничка на македонската просвета, култура и школство, тие институции кои останале без својот основен бранител и заштитник, беспомошно биле предадени во рацете

на Фанариотската цариградска грчка патријаршија, чија јурисдикција се проширила во дијазета на сите епархии на некогашната Охридска црква и воопшто во Македонија. Со тоа се започнал со константен елинизам и воопшто грчење на македонскиот народ. За таа цел во епархиите во Македонија биле поставувани грчки владици под чија ингеренција било и школството. Така тие во сите македонски градови и поголеми села отворале грчки училишта со настава на грчки јазик; ја форсирале грчката писменост, култура и влијание.

Македонско-словенскиот јазик и комуникација единствено се негувала во пазувите на одделни македонски цркви и манастири¹, каде што грчките владици, учители и воопшто елинизмот тешко можеле да продрат и фатат корен.

Во периодот од XVII до XIX век на територијата на Македонија како духовно-богословски и културно-образовни центри егзистирале над 40-тина манастири². Од овие манастирски центри, без да навлегуваме во историјатот на Зографскиот, Хиландарскиот и Рилскиот, особено важна улога, како средишта на црковнословенска просвета и богослужбена богословска духовна надградба во Македонија одиграле манастирите *Св. Јоаким Осоговски* кај Крива Паланка, *Св. Архангел Гаврил* - Лесновскиот манастир; *Св. Јован Крстител* - Бигорскиот манастир кај Дебар; *Св. Богородица* - повеќе познат како Пречиста Кичевска; Трескавечкиот манастир *Св. Богородица* - кај Прилеп; Полошкиот манастир *Св. Ѓорѓи* - Тиквешко; Слеченскиот манастир *Св. Јован Крстител* - Демирхисарско; Лешочкиот манастир *Св. Атанасиј*, манастирот *Св. Наум* на Охридското Езеро, манастирот *Св. Прохор* Пчински, манастирот *Св. Јован* - (Ветерски-Велешко) и други.

Спомнативе и други манастири во Македонија биле оддалечени од главните сообраќајници од директниот или индиректниот допир на османското и грчкото влијание. Тие биле прилично материјално обезбедени. Поради тоа имале можност во нив да се продолжи црковнословенската

1) Одржувањето на црковнословенската писменост и традиции единствено се запазила во одделни македонски манастири и цркви. Таков бил случајот со манастирот „*Св. Јован Крстител*“ во село Слечче-Демирхисарско (1828-1837), манастирот „*Свето Преображение*“ во село Зрзе (1834) и други, во кои пресметката и кореспонденцијата се изведувала на црковнословенски јазик. (Види поопширно: Државен архив на Република Македонија, Ф.: Грчка пелагониска митрополија-Скопје (ДАРМ-ГПМ-С), Збирка: Кодекс на митрополитот Григориј (1826-1833 и митрополитот Герасим (1833-1840), II, Док. 80, 77-78).

2) Поопширо кај: Александар ТРАЈАНОВСКИ, *Богословските училишта во Македонија*, „Годишен зборник“ на Православниот богословски факултет „Св. Климент Охридски“-Скопје, кн. 13, Скопје, 2009, 139-178

писменост и традиција, изразена во негувањето на словенска писменост и култура на македонски народен говорен јазик. Во нив најрано се отворале манастирски ќелијни³ училишта во Македонија.

Манастирските ќелијни училишта, како и црковните, световните и општински ќелијни училишта⁴ што се создале во одделни манастирски и црковни метоси, порти, конаци, во приватните градски и селски згради по градовите и селата биле издржувани од манастирските, црковните, односно световните ќелијни училишта од родителите на нивите деца. Во последните се школувале само децата на тие родители што можеле тоа да го платат. Се изучувале црковно-религиозните предмети: наусница (псалтир), светче (месецлов), требник и евангелие, а во поново време: сметање, црковно пеење и други главно црковни предмети, со цел од учениците да се подготвуваат свештеници, црковни лица, црковни пејачи, црковни служители и слично.

Најстари манастирско-ќелијни и еден вид на богословски училишта во Македонија биле основани од св. Климент и св. Наум во Охрид и околината од почетокот на IX и X век, потоа во Лесновскиот манастир во Злетовско-лесновската, односно Кратовско-штипската книжевна школа кој крајот на XII век, во Трескавечкиот манастир во XVII век, во манастирот Пречиста Кичевска во крајот на XVIII век, во манастириот *Св. Јован Ветерски* во почетокот на XIX век, а во текот на последно спомнатиов век се изродиле речиси во сите македонски градови и поголеми села.

Создавање на народноопштински училишта во Македонија

Во почетокот на XIX век во Македонија се основаат повеќе општи ќелијни, но и општински народни училишта, во кои се поставувале учители од народот. Тие првенствено се отворале во поголемите градови и побогатите села.

Манастирските, црковните, световните и општинските ќелијни

3) Терминот **ќелија** е земен од старосемитскиот јазик уште во предхристијанскиот период. Под овој назив Евреите ги подразбирале нивните верски општини. Подоцна со примањето на христијанството за официјална религија, зборот **ќелија** бил примен со значење на верска општина или училиште. И денес Арапите под овој термин подрабираат основно верско училиште. Преку арапскиот и турскиот јазик, подоцна овој поим се европизирал. Според А. Матковски „ќелијните училишта го зачувале овој термин по верска линија и самите верски општини, кои во прво време се викале ќелијни“. (Види: Дискусија на Александар МАТКОВСКИ во зборникот: *Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата*, МАНУ-Скопје, 1969, 666).

4) За манастирските, црковните и световните ќелијни училишта во Македонија види поопширно кај: Ристо КАНТАРЦИЕВ, *Ќелијните училишта во Македонија*, „Просветно дело“, II/7-8, Скопје, 1964, 144.

училишта биле издржувани од манастирите, црквите и воопшто од граѓанството и чорбаџиството по градовите и побогатите села. Во нив можеле да се школуваат само децата на оние родители кои имале материјални средства тоа да го платат. Затоа посиромашните деца, чии родители немале можности да го платат ќелијниот учител (манастирски, црковен или световен), биле лишени од можноста да се школуваат. Со отворањето на општонародни општински училишта, кога учителот бил наградуван од месната општина, вратите на училиштата нашироко се отворале за помасовно школување, дури и за победните деца. На таков начин школувањето за сите заинтересирани ученици станувало бесплатно. Целокупната грижа за отворањето на народноопштински училишта, изградбата на училишната зграда, наоѓањето на учителка или учител, нивното финансирање, контролирање на нивната културно-просветна дејност и слично, ја презеле во свои раце црковната општина преку едно свое општинско тело, т.н. **училишно настојателство** или **настојништво**, избрано од членовите на општината. Во моментот кога црковната општина ја приграбила во свои раце и просветната компетенција, таа се трансформирала во *црковно-училишна општина*⁵. Значи, како резултат на нараснатите потреби за натамошен развој на просветното дело во Македонија, негувањето на македонскиот народен говорен јазик и писменост, а како дотогашните ќелијни училишта ни приближно не можеле да ги задоволат нараснатите културно-просветни потреби на населението, која би се изведувала на световна основа, младото македонско граѓанство се нашло силно заинтересирано за изнаоѓање начини за решавање на ова прашање. Тоа значи, граѓанството било заинтересирано преку *поопштествувањето* на дотогашните црковни и приватни училишта, истите да ги направи поблиски и подостојни за народот. На таков начин дотогашните постоечки училишта ги претворила во народни (општински) и бесплатни, така што сега истите станувале достапни за помалку имотните деца и воопшто ученици. За пример само ќе го спомнеме создавањето на народноопштинското училиште во Прџоречкото маало во Велес во 1832 година, односно во западниот дел на градот од 1840 година, во Прилеп од 1843 година и на други места. Така преземајќи ги и просветните прерогативи, тие општини се претвориле (трансформирале) во црковно-училишни општини.

Покрај доста широко распространетата грчка училишна мрежа во Македонија, во која наставата се изведувала на грчки јазик и во духот

5) Поопширно во нашата студија: *Црковно-училишните општини во Македонија* - (Прилог кон историјата на македонските црковно-училишни општини од нивното основање до 70-тите години на XIX век), ИНИ-Скопје 1988, 409.

на елинизмот, практичните потреби налагале да се создаваат соодветни македонски училишта. Во таа смисла, веќе на почетокот од овој раст македонските црковно-училишни општини се судриле со редица тешкотии. Повеќето од нив биле од финансиска природа и од непостоење на македонски просветни кадри. За таа цел во прво време, биле искористени моменталните потенцијали од постоењето на дотогашните учители, свештеници и културно-издигнатите занаетчии како учители во ќелијните и приватните старовременски училишта во Македонија. Покрај тоа, доста општини привлечле македонски учители, кои се школувале во познатите грчки просветни центри и кои во текот на првата, па и во почетокот на втората половина на XIX век работеле како учители и професори во грчките училишта во Македонија, како што биле познатите: Димитрија Миладинов, Григор Прличев, Кузман Шапкарев, Јанаки Стрезов и други. Со тоа македонските црковно-училишни општини успеале еден значаен дел од веќе елинизираната македонска учителска интелигенција да ја повратат во крилото на словенизмот. Со тек на време, истите станале пламени борци против искоренувањето на елинизмот во Македонија, а за негување на македонската култура, јазик и писменост.

Сепак, бидејќи овие македонски интелектуални сили ни приближно не можеле да ги задоволат нараснатите народни потреби за натамошен развиток на школството, просветата и културата во Македонија, црковно-училишните општини пристапиле со помош на трговско-граѓанските и еснафските слоеви и печалбари во соседните балкански земји да донесуваат словенски учители и учебници најпрво од Војводина, потоа од светогорските манастири, од Србија, Босна, Херцеговина, Русија, Бугарија и од други места. Во таа смисла, познато е дека првите општонародни општински учители во Скопје, Велес, Штип, Битола, Куманово и во другите градови и поголеми села во Македонија биле организирани токму од дојдените учители и учителки од спомнативе земји и места. Секако, воведувањето на световната настава во македонските народноопштински училишта е од непроценливо значење за натамошниот културно-просветен и национален развиток на македонскиот народ. Иако првите чекори на световната настава во македонските училишта биле изведувани по грчки образец, а наставата спроведувана од македонските учители кои порано учителствувале во грчките училишта, сепак грчкиот јазик и култура постепено им го отстапувале местото на македонскиот говорен јазик и просвета, додека конечно грчкиот јазик не бил истиснат.

Во почетокот во наставата се користеле учебници набавувани од поблиските словенски земји - Србија, Бугарија, па дури и од Русија. Тоа е време кога националното осознавање на македонскиот народ сè уште

било на такво ниво, што не можело да ја согледа потребата од постоењето на литературен македонски јазик, пред сè и поради непостоењето на развиена македонска буржоазија, така што користењето на учебници од српско, бугарско или руско јазичко подрачје, за кое патем да спомнеме дека е мошне блиско до македонското јазично подрачје, не оставило некои видливи и подлабоки траги кај македонските ученици. Дури имаме доста примери дојдените наставници од словенските земји, да се одомаќинуваат во Македонија и да го научуваат македонскиот народен говорен јазик, со цел подобро да бидат разбирани од учениците и посолитно да ја обавуваат наставната дејност. Во еден краток временски период околу 40-тите години на XIX век навистина се направени обиди да се основа печатница во Солун на Теодосиј Синаитски и во село Ваташа на Даскал Камче Наков Поп-Ангелов⁶. Поради тоа што тие печатници работеле сосема кратко време, не била во состојба сосема да ги задоволат нараснатите потреби на македонскиот народ од печатени книги. Затоа еден значаен дел од македонската интелигенција своите книги ги печателе надвор од Македонија.

Создавање на првите класни народноопштински и педагошко-богословски училишта во Македонија

За потребите на натамошниот успешен подем на занаетчиството и трговијата во Велес во 1857 година се појавило прво класно училиште во Македонија. Имено, во источниот дел на Велес во Прџорек Јован Нешковиќ го основал Првото класно училиште во Велес и воопшто во Македонија т.н. Трговско школо⁷. Во крајот на и.г. во западниот дел на Велес било основано Второто класно училиште во градот на чело со учителот Ѓорѓи Икономов.

Во 1861-1862 година главно или класно училиште во Штип отворил Ѓорѓи Милетиќ. Откако го реорганизираше дотогашното штипско народноопштиско училиште и вовел во него модерна настава, го создал класното училиште во градот од два класа.

Во 1865 година двокласно училиште во Кукуш основал Кузман Шапкарев. Истата година К. Шапкарев отворил класно училиште и во Прилеп. Значајно е тоа што во класните училишта се изучувале меѓу другото богословските предмети: *Катехизис*, *Закон божји*, од историите: *Црковна историја*, *Општа* и *Национална историја*, а од јазиците: мајчин,

6) Поопширно: Симо МЛАДЕНОВСКИ, *Учителот Камче Наков Поп-Ангелов и неговата просветителска дејност во с. Ваташа, Тиквешко*. Зб.: Школството..., 453-481.

7) Данчо Зографски, *Условеноста и намената на Велешкото трговско училиште од 1857 година*, Зб.: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата, МАНУ-Скопје, 1969, 45-66.

турски и грчки јазик, а во одделни стручно-трговски училишта германски и француски јазик.

Првото **Педагошко-богословско училиште** во Македонија го основал **Јосиф Ковачев**⁸ во 1869 година во Штип. Јосиф Ковачев основно училиште завршил во родниот град Штип. Потоа ја завршил тригодишната Белградската богословија (1860-1863)⁹ и Киевската духован академија (1864-1868). Откако со успех ја завршил оваа високообразовна институција во Украина во 1868 година, на покана на Новоселската црковно-училишна општина, откако склучил договор со Училишното настојателство на Општината, станал народноопштински учител во Ново Село, Штип. Поради постигнатите солидни резултати во Ново Село, Штипската црковно-училишна општина како градска и поголема од Новоселската, склучила договор со Јосиф Ковачев за да им стане народноопштински и главен учител во Штип. Од таа година Ковачев основал класно училиште, врз основа на гласовно-аналитичката синтетична метода, во кое главни предмети биле оние со педагошка и богословска содржина со цел да создава учителски и богословски кадри во Македонија и пошироко. Класното Педагошко-богословско училиште во Штип Ковачев го основал по примерот на тогашните педагошко-богословски училишта, какви што егзистирале на просторот на Балканскиот Полуостров¹⁰, па дури во Украина и во Русија. Од теолошките предмети на педагошко-богословските училишта биле застапени: *Вероучение, Библиовидение, Словесност, Есествоведение, Педагогија*, а од историите: *Библиска црковна историја, Општа црковна историја и Национална историја* и други. Во Штип Јосиф Ковачев останал народноопштински учител во Педагошко-богословското училиште до 1871 година, кога извел свечен училиштен испит на крајот од учебната

8) Јосиф Ковачев (Штип, 14. 01 1839 - 31. 10 1898, Софија).

9) Белградската богословија била основана во 1873 година и се именувала како *Богословија за „Србите од турските области“*. Подоцна од тригодишна прераснала во четиригодишна и се именувала како *„Второ одделение на Богословијата во Белград“*, која исто и како трокласната богословија исклучиво била наменета за школување и пропагандни цели за „Србите од турските области“. Во неа кон средината на втората половина од XIX век се школувале стотина ученици од Македонија. Презимињата на сите ученици од Македонија биле србизирани. Меѓу нив бил и Јосиф Ковачевиќ од Штип. (Види поопширно: Климент ЦАМБАЗОВСКИ, *Културно-општествените врски на Македонците во Србија во текот на XIX век*, Скопје, 1960, 109-110)

10) Во таа смисла го истакнуваме примерот со основањето на т.н. *Богословско-учителска школа*, во учебната 1871/72 година во Призрен, во која до учебната 1920/21 година се школувале околу 90-тина ученици од Македонија. (Види поопширно: *Споменица 50-годишнице Призренске богословско-учителска школе 1871-1921*, Београд, 1924, 133-160).

година. Од ова специјализирано педагошко-богословско училиште во 1870 и 1871 година излегле првите кадри завршени учители и свештеници за нужните потреби на македонското поднебје и пошироко.

Училишното настојателство на Прилепската црковно-училишна општина во 1874 година писмено се обратила до Јосиф Ковачев да им стане главен и општински учител. Договорот бил скучен за 120 лири. Како во Штип, така и во Прилеп во просторите на дотогашното народноопштинско училиште „Св. Кирил и Методиј“, Ковачев извршил реорганизација, поделувајќи го истото на помали училници за потребите на повеќето класови и оспособувајќи го за новите нараснати потреби. Откако го реорганизираше класното училиште и во Прилеп, основал еден вид педагошко-богословско училиште, претворајќи го училиштето во четирикласно, повторно по новата гласовно-аналитичка синтетичка метода. Во новото класно и специјализирано народноопштинско училиште ги предавал, меѓу другото следниве богословски предмети: *Географија и есествена историја, Опишта историја, Црковна историја, Богослужение, Пространен катихизис с воведение на светото писание, Методика на првоначално обучение, Псалтики, Мајчин јазик и славјански преводи*, меѓу нив турски и грчки јазик. Во црквата „Св. Благовештение“ основал црковен хор, кој го раководел. На крајот од учебната 1876/1877 година извел свечен училиштен отчетен испит пред членовите на Општината и прилепското граѓанство. Меѓутоа, поради Руско-турската војна (1877-1878) и другите воени дејства во текот на Големата источна криза, Ковачев морал предвреме да го напушти Прилеп, а со тоа да замре педагошко-богословското училиште во градот.

Компетенциите на училишното општинско настојателство

Раководењето со народноопштинските училишта во Македонија кон средината на XIX век, а во компетенција на македонските црковно-училишни општини му се доверило на едно општинско тело - **училишно настојателство**, кое кај патријариските црковно-училишни општини се именувало како училишна управа или комисија, т.е. ефорија. Овој општински орган се состоел од 3 до 5 члена на чело со претседател и касиер (благајник), а подоцна и писар (секретар). Тоа општинско чисто просветно тело поседувало доста автономен карактер. Оттаму ова тело често пати го среќаваме и под називот „училишна општина“. Покрај спомнатиов назив, го среќаваме и како: *училишно надзирателство, училишно настојателство, главно школско надзирателство, училишно попечителство*, а членовите на настојателството како: *школски*

старател, школски епитроп и слично.

Општинското училишно настојателство се бирало во мандантен период од една до две години. Настојателството располагало со посебен печат и сите свои прашања од областа на просветата и школството ги решавало самостојно. Писарот на настојателството ја водел официјалната кореспонденција и сите прашања од таа природа ги забележувал во посебена општинска книга за прашања непосредно поврзани со тој орган. Така, во документите се среќаваат називите *школска книга, општоучилишен тефтер, училишна кондика* и друго.

Училишното општинско настојателство се грижеле за решавање на сите прашања поврзани со школството и просветата на територијата на општината. Во таа смисла, настојателството најпрво се грижело за изграба на народноопштинска училишна зграда. За таа цел побогатите општини изградувале посебни специјални училишни згради за потребите на женското и машкото училиште, како што бил случајот во Скопје, Велес, Кукуш, Прилеп, Охрид и на други места. Во општинската зграда се школувале сите општински деца од забавачиња до класните ученици. Имотното и хигиенското одржување на училиштето, како што биле заштитата на општинско-училишните згради од елементарни непогоди, одржувањето на хигиената, редовно варосување на училниците, снабдувањето на огрев, вода, издршката на учителите, служителите и др. - сè паѓало на товар на училишното настојателство.

Друга, исто така, важна задача на настојателството била наоѓањето на соодветен наставно-просветен кадар. По пат на кореспонденција, препорака од соодветни општини или општински учители, по пат на директни среќавања и контакти настојателството ги снабдувало општинските училишта со добри и подготвени учители и професори. Постапувањето на просветните работници на работа во некое народноопштинско училиште станувало по пат на склучување на устен или писмен договор (конкордат). Во него се наведувало дека општината ќе им плаќа определена месечна или годишна плата на учителката или учителот, ќе им обезбеди бесплатен стан, огрев и сл. Настојништвото ја следело просветната дејност на народноопштинскиот учител преку целата учебна година и при секоја потешкотија интервенирало според своите можности. Во оваа смисла, настојништвото поднесувало тримесечни, шестмесечни или годишни извештаи, според потребите, до општината, што значи вршело еден вид на инспекторско-ревизорска дејност. Ако било задоволно од работата на учителката и учителот, што најдобро ќе се согледало на крајот на учебната година, општината по препорака на настојништвото им го продолжувала договорот на учителите за уште една учебна година. Во зависноста од

постигнатите успеси и од материјалната состојба на општината, во таа свечена пригода им се зголемувала месечната, односно годишната плата на учителката или учителот за наредната учебна година, заедно со склучувањето на новиот договор, или пак платата останувала на рамниште од минатата година. Доколку пак настојништвото било незадоволно од работата на соодветниот учител или учителка, истите добивале препорака од општината за прекинување на работниот однос или предлагале изрекување на понекоја санкција. Во вакви услови општината можела да му даде отказ или парично да го казни учителот или учителката. Секако дека ваквите крупни чекори се извршувале на редовните или вонредните општински собранија во присуство на повеќе членови на општината и месното граѓанство. Спомнативе одлуки се донесувале меѓу другото при гласањето со мнозинство на гласови.

Училишното настојателство исто така се грижело околу набавувањето на *наставно-училишни помагала*, како: учебници, географско-историски карти, глобуси, потоа купување или изработка на училишни клупи, столчиња, маси, табли и слично, преуредувањето на училишните простории, кабинети и друго. Настојништвото се грижело околу натамошниот развој и на околните селски училишта во непосредна близина на нивната градска општина. Се грижеле исто така и околу материјалната поддршка на посиромашните но солидни ученици, на децата на вдовиците, потоа на учениците со извесни телесни па дури и морални недостатоци и друго. На своите најдобри ученици или најбедни, кои не можеле понатаму да го продолжат школувањето во своето местоживеење, пред сè поради непостоењето на повисока училишна установа или пак поради финансиски причини не можеле да одат да учат во друг поголем и посоодветен град, настојништвото им доделувало *стипендии* и ги препорачувало на сродни институции за нивно понатамошно дошколување и прифаќање.

Училишното настојништво поседувало извесна внатрешна самостојност. Тоа располагало со одделни материјални средства добиени според однапред подготвениот годишен буџет на општината со кои средства ги задоволувало просветните потреби во своето местоживеење. Така при изградбата на училишни згради или при купувањето на плац за училиштето, во моментот кога се склучувале договори со некои познати учители, побогатите граѓани и еснафи давале доброволни влогови во вид на пари или неподвижни имоти како: куќи, дуќани, плацеви за училиштето и слично и на таков начин ја помагале започнатата народноопштинска акција. Во оваа смисла вредно е да ја спомнеме акцијата на охридското граѓанство во давањето на материјална помош на основното училиште во Кочишта (1860) што ја регистрирал тоагашниот народноопштински

учител Димитрија Миладинов, кој по тој повод забележал: „М’жи и жени приложуваат кој колку можат. Папа Апостол надзорател 600 гроша, а презвитерата му (попадијата) гроша 100, Тане Гере и Папа Наум Игуменот на својот спас обителе гроша 300, попадијата гроша 100 и други по некои малцина до 150-100, а прочитај кон 20-50-10, но жени што немале новци (пари) давале кои платно, која риза, која кошула, убетки, прстени, гердани и една - женски ракави навезани...”¹¹. Собраните училишни пари се чувале во специјални *училишни каси*, како што бил случајот со училишната каса на училишното настојништво во Охрид (1840). Училишна каса била создадена и во Горна Џумаја (1857) со цел: „...за да учат учение всички сиромашки деца, градски и селски, по настојашему и ние са всички повдохме на това благоугодно заведение и обштество, и секј споредъ силата си спомоќествова, но обќеството (казата) и собраса едно отъ части количество...”¹².

Црковно-училишните општини во Македонија одделувале најголем дел од своите материјални средства за одржување на училишното дело. Со нив самостојни располагало училишното настојништво. Во таа смисла ќе биде од интерес да се проследи примерот на училишниот настојник Мануш коџобашијата и другите настојници на Башиноселската општина, кои за развитокот на училишното дело во своето село и за школувањето на своите 80 ученици и 12 ученички ги користеле меѓу другото и средствата од недвижните имоти од „училишните лозја и ниви”. Тоа го дознаваме од писмото на општината до Александар Егзарх од 10 мај 1848 година, каде што меѓу другото е наведено: „... На учитело плаќа ми се на година гроша 1.200 отъ опќо сирчлъ: има малку нивк и малку лозк школскии, дакле отъ нивнио прѣходлъ плаќа се на учитело”¹³.

Училишното настојателство, како најважен просветно-културен орган на црковно-училишните општини се ангажирале во создавањето на *општинските библиотеки, читалишта*¹⁴, *неделни училишта* и

11) Д. Хр. МИЛАДИНОВЉ, *Вљ касаба Струга 1860 сечкка 28*, „Цариградскиј встникъ”, 476, Цариградъ, 26. III 1860.

12) Тоа го дознаваме од писмото на Горноџумајската црковно-училишна општина на чело со претседателот Г. Махиал од 1 октомври 1857 година. (Види: А. П. Стоилов, *Документи и бљлшки отъ миналото на Бљлгаритк вљ Македониц*, Сборникъ на БАН, кн. IX, Софиц, 1917, 4-5).

13) Народна библиотека „Кирил и Методиј” - Бљлгарски исторически архив-Софиц (НБКМ-БИА-С), Фонд: бр. 66 Александар Стоилов Егзарх 1841-1885, Башино Село, 10 мај 1848.

14) Види: Михајло ГЕОРГИЕВСКИ, *Манастирските библиотеки и читалишта во Македонија до 1912 година*, Скопје, 1975, 91-123.

друго. Така, Прцоречката велешка црковно-училишна општина, заедно со создавањето на црковното настојателство (Т. Клисаров и Хаџи Тане) и училишното настојателство во состав: Димо Палашов, Давче Пулков, Кимо Лапев и Ангелко Палашов во 1832 година го задолжила својот најмлад настојник **Ангелко Палашов** да се грижи за прибирање на потребна библиотека. Со тоа биле поставени темелите на *Првата општинска библиотека* во Велес и воопшто во Македонија¹⁵.

Први чекори за основање на општински читалишта во Македонија ги презела Скопската црковно-училишна општина во периодот 1848-1853 година. Така во една дописка на в. „Српски дневник“ од 1853 година народноопштинскиот учител Јордан Хаџи-Константинов - Џинот, меѓу другото е забележано за постоењето на скопското општинско читалиште. Во таа смисла, во дописката Џинот навел дека Скопската „општина има собу где се састаје, која је с руским образима окичена. (Ово је Читалиште)...”¹⁶. Потоа се основале други читалишта, како што се: битолското читалиште „Согласие” (1860), прилепското „Надежда” (1867), охридското „Св. Климент” (1869), кукушкото од 1869 година, кривопаланечкото „Зора” (1869), воденското (1870) и други¹⁷.

Црковно-училишните општини, односно нивниот најважен просветно-културен орган - училишните настојателства биле иницијатори и за создавање на неделни училишта во одделни места во Македонија, со цел да им се даде можност да се школуваат и дополнително да се збогатат со знаења повозрасните мештани, кои таа можност ја испуштиле во младоста. За таа цел се користеле неделните и верските празници по одржувањето на верските богослужби во црквите и манастирите. Така, основите на *Неделното училиште во Прилеп* ги поставил Димитрија Миладинов, кој покрај изведувањето на редовната настава со учениците, одржувал и курсеви за повозрасните и заинтересираните мештани, за работниците, за жените и друго¹⁸. Со тоа Д. Миладинов ги поставил основите на неделното училиште во Прилеп, што подоцна ќе го доразвијат неговите следбеници, како што е случајот во Џинот (1859) и други.

15) Види поопширно во нашиот прилог: *Основањето на Првата црковно-училишна библиотека во Велес во 1832 година*, Зб.: Библиотекарството во Велес и велешко, ДНУ-Т. Велес, 1991, 50-165.

16) Климе ЦАМБАЗОВСКИ, *Борбата на Џинот за скопското народно училиште (1848-1857)*, „Годишен зборник” на Фил. ф., Кн. 7, Скопје, 1954, 568-590.

17) Стилицилњ ЧИЛИНГИРОВЉ, *Български читалиќа преди освобождението*, Софиљ, 1930, 204.

18) Архив на гр. Прилеп, Ф.: Прилепска црковно-училишна општина, кн. 1.- Сметките на црквата „Св. Благовештение”.

И покрај досега спомнатите автономни права на училишните настојателства, сепак тие се наоѓале во подредена улога спрема месната црковно-училишна општина. Во таа смисла, тие биле задолжени да ѝ даваат редовен отчет на месната општина за својата дејност и финансиско работење. Обично во крајот на секоја учебна година, кога се менувале или бирале нови членови на општината, училишното настојателство, исто како и црковното и манастирското настојателство, поднесувало отчет пред едно општонародно општинско изборно собрание, на кое присуствувале покрај сите членови на општината и повеќемина видни и заинтересирани месни граѓани. По опстојната анализа на нивната дејност и финансиско работење, во зависност од нивниот успех откако ќе се отчитало старото настојништво, истото можело да добие уште еден манадатен период, потоа од редовите на старото настојништво се отстранувале понеактивните членови или оние што биле зафатени со друга дејност и кон нив се кооптирале нови членови или се бирало сосема ново училишно настојателство.